

ТМ	Г. XXXIV	Бр. 1	Стр. 97-106	Ниш	јануар - март	2010.
----	----------	-------	-------------	-----	---------------	-------

UDK 316.74:2(470)“2008”

Прегледни чланак

Примљено: 10. 12. 2009

Томас Бремер
 Екуменски институт
 Универзитет у Минстеру
 Минстер (Република Немачка)

РЕЛИГИОЗНОСТ У ДАНАШЊОЈ РУСИЈИ – ПОВОДОМ ЈЕДНОГ НОВИЈЕГ СОЦИОЛОШКОГ ИСТРАЖИВАЊА

Резиме

У чланку се приказују резултати репрезентативног социолошког истраживања које је било спроведено фебруара 2008. године у Руској Федерацији. Акцент је био стављен на истраживање специфичности православног религиозног понашања; због тога се већина питања односила на православну верску праксу. Резултати показују да је црква у Русији веома прихваћена. Црквени прописи и правила се вреднују позитивно. Међутим, верска пракса се с тиме не поклапа; правила (нпр. о посту) се често сматрају важнима, али их се људи не придржавају. Ова ситуација представља изазов за православну цркву која до сада на њу није реаговала на одговарајући начин.

Кључне речи: Религиозност, Руска Федерација, социолошко истраживање, православље

У последњим годинама Совјетског Савеза, за време такозване „перестројке“, у свим областима земље нарастао је интерес за религију. Почевши од 1988. године, цркве и верске заједнице нису више биле под контролом државе. За многе посматраче, прослава великог јубилеја Руске Православне Цркве (хиљадугодшњица крштења) у тој години, уз велику подршку државе, била је најјаснији индикатор за нови курс према религији. Многи становници земље, међу њима и такви који су до тада живели потпуно арелигиозно, окренули су се религији својих предака, „традиционалној религији“, како је то често

било названо. То је могло бити православље, али и ислам, протестантизам или католицизам код људи напр. немачког, финског или естонског, односно пољског или литовског порекла. После распада СССР-а верске заједнице су у свим државама-наследницама придобиле велики успон; нови храмови и џамије су се могли изградити и верске заједнице су постале важни друштвени и политички фактор. Таква појава је била слична у многим земљама након краја комунистичких система, иако су облици комунистичке политике према верским заједницама биле различите.

У највећој држави-наследници Совјетског Савеза, у Руској Федерацији, Православна црква је надалеко највећа верска заједница. Међутим, нити о величини те Цркве нити о религиозној пракси становника Русије није било много познато. У СССР-у социологија, и посебно социологија религије, је била дисциплина која није наишла на признавање од стране идеологије, и која је према томе увек стајала на периферији, за велику разлику од широко развијене социологије религије у бившој Југославији. Вођство државе и није имало интерес да објави резултате о религиозности. Било је и емпиријских истраживања и за време комунизма, али њихови су резултати служили сврхама државе а не научној расправи, и због тога никад нису били објављени. Скоро после краја државе и руски и страни истраживачи јавног мњења су проводили анкете којима су покушавали установити и степен и начин религиозности у Русији¹. Та истраживања су пре свега показала велико прихватање православља, али и чињеницу да то има много више везе с идентитетом него с верским уверењима. Чак људи који нису веровали у Бога или који ни на који начин нису били религиозно активно, дакле који нису одлазили у храм, нису се молили и нису пратили црквене прописе, изјаснили су се као „православни“. Јасно је да таква ситуација доноси са собом велике проблеме за Цркву на пасторалном нивоу. Шта да једна црква ради с људима који држе да су православци али који не испуњавају ни најосновније услове уз које се иначе везује православље? Та проблематика стоји отворена још после првих објављених истраживања о религиозности у Русији; православна Црква је преузимала разноврсне покушаје да пронађе одговор на њу, основала је

¹ Најважнији од њих су: Maija Turunen, Faith in the Heart of Russia. The Religiosity of Post-Soviet University Students, Saarijärvi: Kikimora Publications 2005; Новые церкви, старые верующие – старые церкви, новые верующие. Религия в постсоветской России, под редакцией Киммо Каарияйнена и Дмитрия Фурмана, Москва – Ст. Петербург: Летний Сад 2007. Фински социолог Киммо Керийејнен (Kimmo Kääriäinen) и његов руски колега Дмитриј Фурман су истраживали између 1991. и 2005. год. више пута религиозност у Русији и објавили резултате на разним местима (сажетац у наведеној књизи). Осим тога социолошки центри ВЦИОМ и РОМИР објављују повремено њихове резултате појединих анкета у интернету; међутим, нису досад проводили систематско истраживање религиозности.

„Мисионарско одељење“ при патријаршији, али још недостају адекватне и ефикасне методе пасторалног рада у руском православљу.

Међутим, иако је било разних истраживања о тој проблематици у Русији, до сад није било анкете о религиозности у земљи која би циљала на специфичности православног начина религиозне праксе. Питање о томе колико често човек посећује цркву које се често поставља, типично је „католичко“ питање, јер католичка црква очекује од својих верника редовно одлажење на недељну мису. Са друге стране, питање о читању Библије је типично „протестантско“ јер су протестанти дали Светом писму централну улогу у верском животу. До сада у скоро свим анкетама је било веома мало питања за истраживање посебности православног црквеног и религиозног живота. Те специфичности се могу изразити на пример у поштовању икона или у пракси примања светих тајни. Радна група од три теолога (Ц. Васмут, Берлин; В. Симонов, Москва, и аутор овог текста) покушала је испунити тај недостатак. Развили су каталог од 50-ак питања у којему је било и неколико конвенционалних питања како би се резултати могли упоредити са резултатима других истраживања. У центру интереса је било истраживање информација које су се односиле на православну црквеност и побожност. У фебруару 2009. г. један од водећих руских института за истраживање јавног мишљења – „Левада Центр“ у Москви – спровео је анкету међу 1.600 особа старијих од 18 година у целој Русији. Упитани су били репрезентативни за руско друштво по полу, узрасту, образовању, социјалном статусу и месту боравка. Пројект је подржала немачка католичка организација „Renovabis“ која помаже црквама у земљама источне Европе. У овом чланку ћемо приказивати неколико резултата ове анкете, и на крају ћемо пружити неке закључке.² Треба још указати на чињеницу да је неколико недеља пре провођења анкете нови руски патријарх био изабран и интронисан што је изазвало велику медијску пажњу у Русији. Тема „религија“ била је дакле присутна у руском друштву, и то пре свега у позитивном значењу.

ВЕРСКО САМООПРЕДЕЉЕЊЕ РУСА

Прво питање је било посвећено вероисповедању: 72,6% становништва се декларисало као „православно“. Следећа по величини група, више од 10%, одговорила је на питање коју религију исповеда, са „ниједну конкретно“ – што указује на то како се важан део руског друштва не осећа припадником ниједне религије, али ипак не би се

² Сва питања и одговори (у процентима) се могу наћи на интернету под адресом <http://egora.uni-muenster.de/fb2/oekumene/Repraesentativbefragung.pdf>, међутим, само у немачком преводу. Чланак Вениамина Симонова на руском језику с најважнијим резултатима је под <http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=732>.

назвао арелигиозним³ (уз то се може и рачунати и оних 1,2% који су одговорили на ово питање са „тешко је рећи“). Тај који је свесно арелигиозан декларише се као „атеиста“; таквих ипак има 7,3%. Онда иду муслимани који чине 6,2% руског становништва. Све остале групе заступљене су са мање од 1%, међу њима католици и протестанти (укључујући баптисте) са по 0,6%. Кад се рачуна са 142 милиона становника у Русији, то значи да свака од тих цркава има отприлике 850.000 верника.⁴

За разлику од ранијих испитивања показало се да се број „атеиста“ смањило док је проценат православних порастао или се барем стабилизовао. За муслимане подаци су такође углавном стабилни док резултати за остале верске заједнице због малог броја испитаника једва имају значај. У овом ће се чланку увек кад се говори о „православним Русима“, „верницима“ или слично мислити на групу оних који се називају „православнима“. Већина питања која треба да осветле православну религиозност наравно није била постављена муслиманима, јеврејима или атеистима (нпр. питања о одласцима у цркву или о примању причешћа). Процент одговора се према томе односи само на оне који су се декларисали као православни. Тиме се не даје никаква еклезиолошка дефиниција, нити се смеју бројке тумачити као број чланова Руске Православне Цркве.

Занимљиво је у овом контексту да више од две трећине оних који се идентификују као „православни“ нису добили никакво религиозно васпитање у свом детињству. Ипак нешто мање од три посто је добило такво васпитање, али не од своје породице, него од других људи. Само је 30% испитаника рекло да су добили верско васпитање у својој породици. При томе су разлике у животном узрасту незначајне; у групи оних између 25 и 55 година живота је постотак оних који нису добили религиозно васпитање код куће само мало већи него код старијих или млађих испитаника – а то је група оних чији родитељи, а често још и баке и деде, јесу одрасли у прописаном атеизму. Исто тако се може објаснити да је религиозно васпитање било ређе код

³ Уп. феномен „неконфесионалног хришћанства“: Значајна група Руса се изјаснила последњих година као „хришћани уопште“ или „неконфесионални хришћани“ како би избегавали да се идентификују с једном од цркава, и очигледно и због избегавања међуцрквених конфликта којих је било у Русији доста за последње две деценије.

⁴ Стручњаци тврде да је та бројка превелика што се може објаснити статистичким нетачностима у овом малом сегменту. Русија има отприлике 250 католичких парохија (жупа); ако свака од њих има у просеку 1.000 верника (што би било веома много, узимајући у обзир многе парохије са 50 или 100 чланова), онда долазимо до знатно мање бројке. Ваља упоредити бројке крштења у званичном „Папском Годишњаку“ (Annuario Pontificio) где се налазе подаци из свих католичких епархија (бискупија) света.

људи вишег образовања (72% упитаних с универзитетском дипломом није било васпитано религиозно, али само 64% оних с ниском образовањем). Такође не изненађује што су становници села пуно чешће били верски васпитани у својој породици (39%) него, на пример, становници Москве (28%, у другим велеградовима чак само 21%!). Одговарајућа овој ситуацији је и чињеница да је 94% оних који се декларишу као „православни“ крштено (у Москви чак 99%, у мањим местима између 91 и 97%), али само две трећине су крстили њихови родитељи. Код 17% то су били рођаци, углавном деде и баке, док 11% одраслих Руса каже да су се сами крстили.

Шта верују Руси? Питање о представама о постојању Бога показало је следећи резултат:

Верујем да Бог постоји и ни најмање не сумњам у то	33,8%
Верујем у постојању Бога иако понекад осећам сумње	21,3%
Понекад верујем у постојање Бога а понекад не верујем	14%
Не верујем у Бога али верујем у неку вишу силу	10,7%
Не знам да ли постоји Бог и сумњам да се можемо убедити у његово постојање	8%
Не верујем у постојање Бога	7%
Тешко је рећи / друго	5,2%

Тиме је јасно да само једна трећина становништва (и исто тако само мало више од 40% православних) нема сумње у постојање Бога. Друга испитивања показују да високи проценти испитаника заступају мишљења и о другим централним садржајима хришћанске вере (на пример васкрснуће Христа) и о вери у феномене као што су ванземаљци, хороскопи и слично, која нису компатибилна с црквеном учењем. То говори о томе да велики интерес према религији и високо поштовање верских заједница не кореспондира с религиозном знањем, односно образовањем; штавише, чак се може рећи да се тај интерес не односи ни на основне догматске изјаве хришћанске вере. Скраћено се може рећи: људи у Русији су религиозни и поштују цркву али они у ствари не знају тачно шта то значи. Вера као таква је важнија од садржаја вере. И то представља наравно велики изазов за цркву.

Последице совјетског периода се показују и у томе што од оних крштених који живе у браку, само 8,2% су црквено венчани; велика већина свих бракова је регистрована једино код државних институција. Међутим, од њих су скоро 38% одговорили на питање да ли би се сад венчали у цркви уколико би сад ступили у брак, са „да“ или „углавном да“. Многи људи не сматрају свој брак неваљаним или непотпуним, будући да није црквен, иако сматрају да би се сада венчали црквено. То је сигурно и неко потврђивање начина свог досадашњег живота. Слично је и код питања да ли би се преферирало црквено венчање код

своје деце кад би она сад склопила брак. Занимљиво је не само код ових питања него и код скоро свих, да је увек релативно велики део оних који нису одлучни, као што се показује на следећем примеру:

*Кад би Ваше дете сад склопило брак,
да ли бисте желели да то буде црквено венчање?*

Тешко је рећи	31,3%
Ни у којем случају	9,5%
Углавном не	17,8%
Углавном да	22,4%
У сваком случају	19,1%

Грубо се може рећи да једна трећина испитаника на таква питања тешко може доћи до одговора, једна трећина (или углавном мало више) тендира скорије к религиозном понашању, док се задња трећина (односно мало мање) ограђује од религиозних чинова. Руско друштво је код ових тема подељено, што показују и ина питања. И позитивно вредновање религије које се налази у друштву не мења тај резултат.

ВЕРСКА ПРАКСА

За испитивање верске праксе је било дефинисано неколико области које у православљу играју велику улогу. Једна од њих је однос према посту. Као што је познато, прописи за православни пост доста су строги. Пост се односи скоро на једну четвртину календарске године (четири поста од више недеља, осим тога свака среда и сваки петак).

Код православних Руса постоји релативно велика савест о значењу и о потреби поста. Једна трећина, наиме 34% упитаних одговара позитивно на питање да ли треба постити средом и петком. Једна четвртина се суздржава одговора, више од 41% одговара негативно. За дуже постове и за време Страсне Седмице број оних који се залажу за пост, још је већи. Потпуно друга слика се добија, међутим, кад се пита за праксу поста. Само 6% испитаника посте увек или као правило средом и петком, нешто мање од 14% понекад, али велика већина, скоро 80%, одговара на питање да ли посте тих дана са „никада“. Слично је с питањем о пракси поста на Велики Петак. Опет више од 20% каже да само тешко могу одговорити на ово питање. Али више од 52% упитаних су мишљења да треба постити на Велики Петак. Међутим, изненађује чињеница да само 23% сматра да се на њих односи реченица „На Велике Петак не једем меса“, док више од 77% каже да то не важи за њих. Више од 70% православних подржава изјаву „Ја практично не поштујем пост“. У овоме, али и у питањима о потреби молитве (нпр. пре оброка) се показује дакле став који би се дао описати отприлике овако: Религиозно понашање и испуњавање црквених прописа је добро и потребно, али то не важи за мене.

Отприлике 79% православних Руса има икону код куће, скоро 34% носи икону код себе, а мало мање од једне трећине оних који

имају ауто, има и икону у колима. Ипак нешто мање од 10% има икону на радном месту. Иконе имају у православљу и за личну и за црквену побожност централно место. Ко посећује православну литургију у било којем храму у Русији видеће како верници целивањем, паљењем свећа, поклонима и почасним понашањем поштују иконе. Међутим, кад се посматра понашање према иконама свих православних верника у Русији, дакле не само оних који одлазе на литургију („као правило“ или „често“ само 7% православних посећује литургију недељом), слика се диференцира. Обично понашање испред иконе, наиме да се човек поклања и прекрсти, 49% православних Руса никада не практикује, 27% се „понекад“ крсте пред иконом, и само 24% то чине „као правило“ или „често“ кад угледају икону. Чак од оних који иду у цркву тек 76% се моле испред иконе; 24% негирају одговарајуће питање. И само половина међу онима који одлазе у цркву целива иконе у цркви, друга половина то не чини. Мало више од једне четвртине (27%) оних који имају код куће иконе је целивају; велика већина мада има иконе, не поштује их целивањем. Нешто више од половине (53%) се моли пред иконама код куће. На крају и само нешто више од једне трећине, наиме 38%, пали пред кућним иконама свећу или лампицу.

Још један аспект религиозне праксе је понашање у цркви. И овде се показују изненађујући резултати. Отприлике 18% оних који се називају православнима кажу да се никад не прекрсте кад улазе у цркву; нешто мање од 10% се прекрсти том приликом „понекад“. Али мало више од две трећине верника, 72%, се прекрсти „као правило“ или „често“. Може се претпостављати да они који редовно одлазе у цркву припадају овој задњој групи; али у исто време то и показује да за многе православне оно шта се сматра обичајним верским понашањем баш и није обичај.

У области светотајинског живота, који је већ играо улогу у разним питањима (крштење, брак), показује се да између црквених захтева и реалности стоји у руском православљу широки јаз. Скоро две трећине крштених (58%) кажу да се никад не причешћују. Ова бројка се смањује код старијих људи, код оних изнад 55 година живота је само још 49% који никад не примају еухаристију, а 18% који је примају ређе него годишње. Осим тога још 10% се причешћује један или два пута годишње тако да само 9% прима еухаристију неколико пута годишње или чешће. Искуство по руским парохијама показује да се углавном причешћују старије жене (и мала деца која, међутим, овим испитивањем нису обухваћена). Резултати то и потврђују.

Слично је понашање православних верника у Русији и у односу на јелеосвећење које се као правило не даје индивидуално, већ у већим групама у парохији, често и особама које нису болесне. Таква нејасна слика у односу на значење ове свете тајне се показује и у резултатима истраживања: У случају тешке болести само 0,7% православних Руса желело би да види свештеника. Мање од 5% би покушало да се при-

чести, и 2,7% би се потрудило да прими јелеосвећење. Апсолутна већина, међутим, наине 93,1% упитаних православаца каже да ништа од тога не би преузели.

На крају треба у области личне побожности још навести прославу имендана. Само мало више од једне трећина православних Руса (42%) зна на који дан спада њихов имендан. Од њих опет више од половине тај дан ни на који начин не славе; остали га обележе углавном тиме да позивају госте (28,6%) или да иду у цркву (9,5%).

ВЕРНИЦИ И ЈЕРАРХИЈА

Још једна група питања се односила на став православног становништва у Русији према црквеном руководству на локалном (парохија) и на вишем нивоу (епархија). Ево резултата питања о значењу свештеника и епископа за православне вернике:

Које значење има за Вас свештеник / епископ?

Духовни ауторитет	31% / 40%
Ауторитет у социјалним и политичким питањима	7% / 6%
Ауторитет у важним питањима живота	5% / 5%
Човек којему се могу обратити кад ми је потребна духовна помоћ	29% / 15%
Човек којему не треба да се обратим	12% / 14%
Друго	4% / 4%
Тешко је рећи	17% / 24%

Разумљиво је да однос према свештенику с којим се може много лакше ступити у контакт, знатно ближи него према епископу. Епископ је духовни ауторитет, али за духовну помоћ се човек обраћа превасходно свештенику. Знато више испитаника и нема шта рећи о епископу. И као што показује друго питање исте анкете, половина упитаних задњих пет година није имала никакав контакт с епископом, нити слушањем или гледањем архијерејске литургије на радију или телевизији, нити личним учешћем на архијерејској литургији (или слушањем његове проповеди) у храму нити преписком, нити личним контактом. За већину осталих „контакт“ с епископом је ишао преко електронских медија. Верници по правилу нису ни покушали да ступе у контакт с владиком. Од оних, релативно малобројних, верника који су то покушали, већина није добила одговор, или нису били задовољни с одговором. Али, ипак придају епископима велики ауторитет.

Занимљива је у овом контексту велика концентрација на духовну област. Клирици се нити у политичком подручју нити у питањима сопственог (недуховног) живота сматрају великим ауторитетима, што независно од жеља и концепција које представници руске цркве

понекад имају баш у тим областима. Често се могу чути мишљења о актуалним политичким питањима која изражавају поједини епископи или званичници Православне цркве у Русији. Међутим, то не „стиже“ до верника, они не сматрају да су епископи политички ауторитет. На неки начин се овде понавља процес који је посебно римокатоличка јерархија доживљавала 60-их и 70-их година у Немачкој и у другим западним земљама, наиме чињеница да и црквени људи који активно практикују своју веру, не следе јерархију у питањима која нису везана уз црквену тематику. Римокатолички бискупи стекли су искуство о томе да верници нису слушали њихове препоруке за политичке одлуке (посебно пред изборе) и нису их следили; после тога су престали и објављивати такве препоруке. Данашње њихове изјаве имају увек шири карактер, тј. не односе се на конкретне предлоге. Већина православних Руса придаје својим епископима, као што смо видели, велики ауторитет, посебно у духовним питањима (иако их, како се може рећи без великог претеривања, углавном уопште не нотирају или само преко медије запажају), али не покушава да комуницира с њима.

У испитавању се питало и о финансирању Цркве, а упитани су били сви, дакле и нехришћани и атеисти. Овде се главни део респондентата углавном држао средње позиције: Нити се верује да Руска Православна Црква има превише или премало новаца, нити се верује да она троши те новце за погрешне сврхе. Међутим, овде је био удео оних који нису могли одговорити на ова питања врло висок (увек око 40%). Од осталих мало мање од 30% мислило је да црква има мало више или много више него што јој је потребно, а 45,7% сматра да су финансијска средства цркве таман одговарајућа, док су 24,7% сматрали да црква има нешто мање или премало новаца на располагању. Шта се тиче финансирања цркве од стране државе, мање од једне трећине упитаних је мишљења да држава треба да је подржава. Скоро половина становништва Русије верује да црква треба да покрива своје трошкове средствима верника.

РЕЗИМЕ РЕЗУЛТАТА

Како могу да се окарактеришу најважнији резултати овог испитивања? Оно представља просек религиозне ситуације земље, више од 20 година после краја државно прописаног атеизма. Он је без сумње оставио своје трагове што се показује посебно јасно кад се посматрају резултати по старосним групама и по социјалним параметрима. За разлику од западних држава, религија у Русији је превасходно ствар (образованих и млађих) становника градова; на селу и (у мањој мери) у старијој генерацији и код људи с нижем образовањем вера је у много тежој ситуацији. С једне стране се показује високи религиозни потенцијал који је постојао и после времена совјетског режима; из овог потенцијала могао је настати такав степен религиозности који се да видети до данашњег дана. С друге стране, постаје јасно да се у тој

религиозности налази и високи степен површности. Многи се Руси идентификују с православном црквом, и црквени се прописи високо цене иако их се често не држи (то се види веома јасно код питања о посту). Међутим, црква досад није увек успевала да користи расположућу позитивну репутацију да би изградила присутну основу за продубљено религиозно знање и свесно примењивање црквене праксе.

У Русији постоји по тим питањима очигледна подела земље на три групе, што се може објаснити посебним историјским развојем земље, иако то и тада остаје зачуђујуће. Многи људи, грубо речено једна трећина, немају мишљења о постављеним питањима и могу само тешко (или уопште не могу) одговорити на њих. Друга трећина је углавном отворена према верском понашању и црквеним темама, док последња трећина негативно гледа на то. То се мења наравно у односу на постављено питање, па би и оне који нису одговорили требало тачно анализирати. Али се у том погледу ипак може говорити о некој очигледној подели руског друштва.

Русија изгледа да се налази у истом положају као друге модерне индустријске државе. И у западним земљама се могу добити слични резултати, почевши од дискрепанције између идентификовања и праксе до великих рупа у знањима о верским принципима. Разлике се дају тумачити историјском околностима. Биће важно да се те разлике (структура узраста, позитивно виђење цркве итд.) анализирају тачније и упоредно. Осим тога би било пожељно понављати такво испитивање о религиозној пракси у одређеним размацима како би се могла препознати одређена тенденција. Али и овако се пружа занимљива слика религиозне ситуације у Русији која посебно за православну цркву представља велики изазов.

Thomas Bremer, Münster (Germany)

RELIGIOSITÄT IM HEUTIGEN RUSSLAND. ZU EINER NEUEREN SOZIOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG

Zusammenfassung

In dem Artikel werden die Ergebnisse einer repräsentativen religionssoziologischen Untersuchung dargestellt, die im Februar 2009 in der Russischen Föderation durchgeführt wurde. Der Schwerpunkt lag auf der Erforschung der Spezifika orthodoxen religiösen Verhaltens; daher wurden vor allem solche Fragen gestellt, die die orthodoxe Glaubenspraxis betrafen. Die Ergebnisse zeigen, dass es in Russland eine hohe Akzeptanz der Kirche gibt. Kirchliche Regeln und Vorschriften werden positiv gewertet. Allerdings stimmt die religiöse Praxis nicht damit überein; vielfach werden Regeln (etwa zum Fasten) für wichtig gehalten, aber selber nicht eingehalten. Die Situation stellt eine Herausforderung für die orthodoxe Kirche dar, auf die sie bisher noch nicht in ausreichendem Maße reagiert hat.

Schlüsselwörter: Religiosität, Russische Föderation, Soziologische Untersuchung, Orthodoxie